

UOT: 336

Mələk MƏMMƏDOVA
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, magistrant
memmedova.melek98@gmail.com

MÜASİR DÜNYADA BAŞ VERƏN MALİYYƏ BÖHRANLARI VƏ AZƏRBAYCANA TƏSİRİ

FINANCIAL CRISES IN THE MODERN WORLD AND IMPACT ON AZERBAIJAN

ФИНАНСОВЫЕ КРИЗИСЫ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ И ВЛИЯНИЕ НА АЗЕРБАЙДЖАН

Xülasə: Müasir dünyada baş verən böhranlar dünya iqtisadiyyatının sürətlə qloballaşması nəticəsində vahid bir orqanizm halını alır. Dünyada baş verən bütün proseslər demək olar ki, Azərbaycana da az-çox təsir edir. Bunlara maliyyə böhranları da aiddir. Son dövrlərdə baş verən böhranlar, uyğunsuzluqlar dünya iqtisadiyyatına bir növ təsir göstərmiş, inkişaf etməkdə olan ölkələr isə bu təsirlərdən bir növ silkələnmişdir. Bu təsirləri izah etmək üçün Dövlət Statistika Komitəsinin statistik göstəriciləri, Mərkəzi Bankın hesabatları, Beynəlxalq Valyuta Fondunun (International Monetary Fund) rəsmi səhifəsindən və həmçinin dünyada baş verən maliyyə böhranları haqqında edilmiş araşdırmalardan istifadə olunub.

Açar sözlər: Maliyyə böhranları, ümumi daxili məhsul, antiböhran siyasətləri.

Abstract: The crises in the modern world are becoming a single organism as a result of the rapid globalization of the world economy. Almost all the processes taking place in the world affect Azerbaijan to a greater or lesser extent. These include financial crises. Recent crises and inconsistencies have had a kind of impact on the world economy, and developing countries have been shaken by them. Statistical indicators of the State Statistics Committee, reports of the Central Bank, the official website of the International Monetary Fund, as well as research on global financial crises were used to explain these effects.

Keywords: Financial crises, gross domestic product, anti-crisis policies.

Резюме: Кризисы в современном мире становятся единым организмом в результате быстрой глобализации мировой экономики. Практически все процессы, происходящие в мире, в большей или меньшей степени затрагивают Азербайджан. К ним относятся финансовые кризисы. Недавние кризисы и несоответствия оказали своеобразное влияние на мировую экономику, и они потрясли развивающиеся страны. Для объяснения этих эффектов использовались статистические данные Государственного комитета статистики, отчеты Центрального банка, официальный сайт Международного валютного фонда, а также исследования мировых финансовых кризисов.

Ключевые слова: финансовые кризисы, валовой внутренний продукт, антикризисная политика.

Giriş

Bütün dünyanı bürümüş müasir maliyyə və iqtisadi böhranın öyrənilməsi uzun müddət aktual olaraq qalacaqdır. Mövcud böhran, uzun illər maliyyə sektorunun iqtisadiyyatın real sektorundan ayrılmasının nəticəsidir və nəticəsi əvvəl götünə biləcəyindən daha ciddidir. Hal-hazırda, artıq müxtəlif sahələri – hərbi, ekoloji və s. Əhatə edən "qlobal kompleks böhrandan" danışırıq. Dünya iqtisadiyyatını uzun sürən böhrandan çıxarmaq üçün müəyyən anti-böhran tənzimləmə tədbirləri tələb olunur. Dünya üzərində baş vermiş iqtisadi-maliyyə böhranları müxtəlif vaxtlara təsadüf edir və öz spesifik xüsusiyyətlərinə görə valyuta böhranları, fiskal böhranlar, pul-kredit böhranları və s. adlandırılmaqdadır. Hər bir ölkənin maliyyə sistemi onun iqtisadiyyatında baş verən yüksəlişə və yaxud tənəzzüllə adekvat reaksiya verərək daima dəyişir. Maliyyə böhranı termini tez-tez bəzi maliyyə qurumlarının və ya aktivlərinin qəflətən dəyərlərinin böyük bir hissəsini itirdiyi müxtəlif vəziyyətlərdə istifadə olunur. Maliyyə böhranları maliyyə-kredit sistemində tənzimlənmə pozulmasıdır ki, bu da özünü maliyyə müəssisələrinin və kredit-maliyyə təsisatlarının qeyri-sabitliyində, milli valyutanın dəyərsizləməsinə göstərir. Bütün bunlar ölkədə ÜDM-nin kəskin düşməsinə və nəticədə dövlətin mərkəzləşdirilmiş fondlarının formalaşması və bölüşdürülməsi prosesinin pozulmasına gətirib çıxarır. Maliyyə böhranlarında maliyyə aktivlərinin qiyməti kəskin düşərək maliyyə bazarlarında kəskin ağırlaşma ilə və milli pul vahidinin dəyərsizləməsi ilə müşayiət olunur.

1. Müasir dünyada ölkələrdə maliyyə böhranları və xüsusiyyətləri

Qloballaşan dünyada hər hansı bir ölkədə baş verən maliyyə böhranı bir müddət sonra özünü digər ölkələrdə bu və ya başqa şəkildə özünü göstərərək verib. 2000-ci illər bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrin əhəmiyyətli dərəcədə açıldığı, iqtisadi və maliyyə böhranlarının baş vermə tezliyi-

nin artdığı və daha çox regional xarakter aldığı bir dövrü təmsil edir. Bu dövrdə ən vacib maliyyə böhranları bunlardır:^[11]

- 1) Noyabr 2000 və fevral 2001, Türkiyədə yaşanan pul və bank böhranları,
- 2) 2001-ci ildə başlayan Argentinada dərin bir iqtisadi və sosial çökməyə səbəb olan maliyyə böhranı.
- 3) 2008-2012 - ABŞ-da ipoteka bazarının böyük bir çöktüşi ilə başlayan global maliyyə böhranı.
- 4) 2014-cü ildə Rusiyada global iqtisadiyyata ciddi ziyan vurmayan başqa bir valyuta böhranı
- 5) 2014-2016-Braziliyada baş vermiş iqtisadi böhran
- 6) 2018-2020-ci illərdə Türkiyədə valyuta böhranı
- 7) 2019-cu ilin sonlarında başlayan COVID-19 virusunun dünya iqtisadiyyatına vurduğu böyük zərərlər.

2000-ci illər maliyyə böhranlarının iqtisadiyyatın siyasi və sosial-iqtisadi hissələrində əhəmiyyətli mənfii nəticələrə səbəb ola biləcəyini ortaya qoyan ciddi böhranlarla başladı. 2000-2001-ci illərdə Türkiyədəki böhranın təsirləri iqtisadi tənəzzüllə məhdudlaşdı, eyni dövrdə Argentinada meydana gələn cəmiyyətin demək olar ki, hər təbəqəsini əhatə edən sosial partlayışda eyni dövrdə baş verdi. Hər iki ölkədəki böhranların əsasını təşkil edən amillər; struktur və makroiqtisadi problemlər, maliyyə sisteminin problemləri (xüsusilə bank sistemi), sabit məzənnə təbiiqləri (Argentinada valyuta ləvhəsi), xarici kapital axını və liberallaşma, siyasi qeyri-sabitlik və xarici təsirlər nəticəsində yaranan problemlər idi.^[1]

2008-ci ildə dünyada böyük global problemə səbəb olan böhran baş vermişdir. Bu böhran Amerika Birləşmiş Ştatlarında Böyük Depressiya böhranından sonra iqtisadiyyata zərər vuran ən böyük böhrandır. Bu böhran əsliində 2007-ci ilin ikinci yarısından başlamış, lakin öz təsirini 158 illik investisiya bankı kimi fəaliyyət göstərən Lehman Brothers-in iflası uğraması ilə özünü açıq aydın göstərmişdir. ABŞ ipoteka bazarının kütləvi çöktüşi ilə başlayan global maliyyə böhranı kimi tarixə keçmişdir. Böhran zamanı iqtisadi tənəzzül bütün dünyanı bürümüş - istehsalın həcmi azalmış və işsizlik səviyyəsi artmışdır.^[2]

2014–2015-ci illərdə Rusiyada baş verən maliyyə böhranı, 2014-cü ilin ikinci yarısından başlayan Rusiya rublunun kəskin devalvasiyasının nəticəsi idi. Rusiya iqtisadiyyatına olan inamın azalması investorların rus aktivlərini satmasına səbəb oldu və bu da böhrana şərait yaratdı. Rusiya iqtisadiyyatına inamsızlıq ən azı iki əsas mənbədən qaynaqlanırdı. Birincisi, 2014-cü ildə neftin enməsidir. 2014-cü ilin ortaları ilə 2016-cı ilin əvvəlləri arasında xam neft qiymətləri 107,95 dollar/ bareldən ən yüksəkdən 29,16 dollarədək enərək ölkənin əsas gəlir mənbəyini kəsdi, Rusiyanın Krım ilhaq

etməsindən və Rusiyanın Ukraynaya hərbi müdaxiləsindən sonra Rusiyaya beynəlxalq iqtisadi sanksiyalar tətbiq edildi.

Böhran Rusiya iqtisadiyyatına, həm istehlakçılara, həm şirkətlərə, həm də regional maliyyə bazarlarına təsir etdi. Xüsusilə Rusiya fond bazarında dekabr ayının əvvəlindən 16 dekabr 2014-cü ilədək RTS indeksində% 30 azalma ilə böyük enişlər yaşandı.^[5]

2014-2016- cı ildə baş vermiş Braziliya böhranı-Braziliyanın ÜDM-i kəskin şəkildə azaldı və yüksək işsizliyə səbəb oldu. 2003-2010-cu illərdə Luiz İnácio Lula da Silva's-ın hakimiyyəti dövründə hökumət rifah proqramları ilə sərəvətləri yenidən bölüşdürdü və istehlakı artırmaq üçün minimum əmək haqqını artırdı. Daha sonra hakimiyyətə gələn Dilma Rousseff makroiqtisadi vergi azadlıqlarını və subsidiyalarını tətbiq etdi. Bu siyasətlər 2014–16 iqtisadi böhranın əsas faktoru kimi geniş qəbul edilir. Tənəzzüldən əvvəl Braziliyanın işsizlik səviyyəsi 2014-cü ilin əksər hissəsi üçün 6.8% civarındaydı, lakin 2015-ci ilin fevral ayında artmağa başladı və nəticədə 2015-ci ildə ortalamə 8.5% oldu. 2015-ci il ərzində 1,5 milyondan çox iş yeri itirildi. İşsizlik nisbəti 2016-cı il ərzində artmağa davam edərək il 12.0% -ə çatdırdı, 12.3 milyon insan işsiz qaldı və əvvəlki iki ildə 2.8 milyon özlə sektorda iş yerləri itxisar edildi. İşsizliyin azalması ilə dövlət xərcləri davamlı böyüməyə və gəlirlərin azalmasına gətirib çıxardı. Artan büdcə kəsiri maliyyə böhranı ilə nəticələndi.^[4]

Türkiyədə 2018-20 valyuta və borc böhranı türk lirəsindəki ucuzlaşma, yüksələn inflyasiya, ümumiyyətlə artan borc və buna uyğun kredit defoltu, yüksək cari kəsr və Türkiyə iqtisadiyyatında xarici valyuta borcu ilə xarakterizə olunan böhrandır. Türkiyə Mərkəzi Bankın məlumatlarına görə, 1 yanvar 2018-ci il tarixində 3,78 olan dollar məzənnəsi, 23 noyabr 2020-ci il tarixinə 7,64 səviyyəsinə yüksəldi. Eyni dövrdə, Avropa valyutası Avro 4,54-dən 9,06 lirəyə yüksəldi.^[10] Bununla yanaşı, Türkiyə Mərkəzi Bankının valyuta ehtiyatları da 2018-ci ildən sonra əhəmiyyətli dərəcədə azaldı. Mərkəzi Bankın xalis valyuta ehtiyatı 2018-ci ilin yanvar ayında 77.9 milyard dollar olduğu halda, 2020-ci ilin yanvar ayı itibarilə 33.9 milyard dollara düşdü.^[12]

COVID-19 pandemiyasının yaratdığı iqtisadi ziyan, əsasən tələbin azalması ilə əlaqədardır, yəni global iqtisadiyyatda mövcud mal və xidmətləri satın alacaq istehlakçılar yoxdur. Bu dinamika, səyahət və turizm kimi ağır təsirlənmiş sahələrdə açıq şəkildə görülməlidir. Virusun yayılmasını ya qoyulmağa üçün ölkələr səyahətə məhdudiyətlər qoydular, yəni bir çox insan tətillə və ya işgüzar səfərlər edə bilmirlər. İstehlakçı tələbindəki bu azalma, hava yollarının planlı gəlirlərini itirməsinə səbəb olur, yəni uçuşlarını azaltmaqda xərclərini azaltmaları lazımdır. Dövlətin köməyi olmadan, nəticə-

də aviaşirkətlər xərcləri daha da azaltmaq üçün işçilərini ixtisar etməlidirlər. Eyni dinamika digər sənayə sahələrinə də aiddir, məsələn gündəlik iş yerləri, ictimai tədbirlər və təsəvvürlər olmasa da, neft və yeni avtomobillərə tələb azalması ilə nəticələnir. Narahatlıq budur ki, firmalar itirilmiş gəlirin əvəzini çıxarmaq üçün işçilərini ixtisar etməyə başladığıda, bu yeni işsiz olan işçilər artıq mal və xidmətlər ala bilməyəcəkləri təqdirdə bu iqtisadi bir spiral yaradacaqdır.^[6] Covid-19 hadisələrinin sayı artarkən, Londondakı FTSE birjasında, New Yorkdakı Wall Streetdəki Dow Jones indeksi və Yaponiyada Nikkei indeksində böyük azalmalar oldu. 2020-ci ilin birinci rübündə Dow və FTSE, 1987-ci ilin ilk rübündən bəri ən böyük eniş göstərdi.

2. Dünya böhranlarının Azərbaycana təsiri və antiböhran siyasəti

Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına sürətlə inteqrasiya etməsinin nəticəsində dünyada baş verən hər hansı hadisələr, maliyyə böhranları da daxil olmaqla müəyyən mənalarda özünü göstərir. Azərbaycanda statistikaya nəzər salsaq 2005-ci ildən iqtisadi canlanma özünü göstərir.

İl, ay	Ümumi daxili məhsul (ÜDM)		ÜDM-in deflators	Nominal orta aylıq əmək haqqı		İstehlak qiymətləri indeksi	
	Cəmi, mln. Manat	Artım tempi, %		Cəmi, mln. Manat	Artım tempi, %	əvvəlki aya nisbətən, %	orta illik, %
2005	12522.5	126.4	116.1	117.9	121.9	2.2	9.6
2006	18746.2	134.5	107.1	141.3	119.8	2.1	8.3
2007	28360.5	125.0	114.4	214.0	142.0	2.5	16.7
2008	40137.2	110.8	127.8	268.0	124.2	-0.4	20.8
2009	35601.5	109.3	78.8	298.0	108.6	0.8	1.5
2010	42465.0	105.0	111.3	331.5	111.2	1.4	5.7
2011	52082.0	100.1	117.8	364.2	109.9	0.9	7.9
2012	54743.7	102.2	101.5	396.0	108.7	0.7	1.1
2013	58182.0	105.8	99.6	420.5	106.2	1.9	2.4
2014	59014.1	102.8	98.7	444.3	105.7	0.5	1.4
2015	54380.0	101.1	91.1	464.4	104.5	4.4	4.0
2016	60425.2	96.9	114.7	498.6	107.4	3.0	12.4
2017	70337.8	100.1	116.0	528.2	105.9	0.5	12.9
2018	79797.3	101.4	111.5	544.1	103.0	0.8	2.3
2019	81681.0	102.2	100.2	634.8	116.6	0.5	2.6

1. Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi

ÜDM-yə nəzər salsaq 2005,2006,2007-ci illərdə uyğun olaraq 26,4%, 34,5%, 25% artım olmuşdur. Lakin 2008 və sonrakı illərdə geriləmə müşahidə

də olunmuşdur. 2007-ci il ilə müqayisədə 2008-ci ildə baş verən azalma bilavasitə global maliyyə böhranı ilə əlaqədardır. Aşağıdakı qrafikə nəzər salsaq görürük ki, 2008-ci ildə inflyasiya yüksək həddə özünü göstərmişdir. Ümumi iqtisadi inkişaf olmasına baxmayaraq Azərbaycanın böyük gəliri neft sektorundan olduğundan 2008-ci ildə global birjalarda neftin qiymətini düşməsi ilə ölkəmizin iqtisadiyyatında bir sıra problemlər meydana gəlmişdir.^[7]

Dünya bazarında neftin dəyərini enməsi Azərbaycanda qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən şirkətlərə də təbii ki, mənfi təsir etmişdir. Bu da öz növbəsində gəlirlərin azalması ilə nəticələnmişdir.^[11] 2008-ci ildə başlayan maliyyə böhranı, həmçinin global ticarətə təsir göstərdi. Belə ki, 2008-ci il ərzində rezident və həmçinin qeyri-rezidentlər tərəfindən 141 ölkə ilə aparılmış ticarət əməliyyatlarının ümumi həcmi 54.9 milyard dollar olmuşdur. Bu ərəfə ərzində 47.8 milyard dollar dəyərdə ümumilikdə 2127 adda mal ixrac olunmuş və 7.2 milyard dollar dəyərdə ümumilikdə 5893 adda mal isə idxal olunmuşdur. İxrac və idxal əməliyyatları üzrə ümumi müsbət saldo 40.6 milyard dollar təşkil etmişdir. Sonrakı yəni, 2009-cu ildə bu göstərici demək olar ki, 50% miqdarında azalmışdır. Həmçinin, aşağıdakı qrafikə (3) fikir versək burada da ÜDM və onunla yanaşı istehlak qiymətləri indeksində də azalmanı görə bilərik.^[8]

İllər	İxrac (min ABŞ dollar)	İdxal (min ABŞ dollar)
2005	4,347,151.20	4,211,221.8
2006	6,372,165.00	5,266,744
2007	6,058,222.30	5,713,525.3
2008	47,756,040.20	7,169,980.9
2009	14,701,358.80	6,123,110.5
2010	21,360,210.20	6,600,611.6
2011	26,570,898.30	9,755,968.7
2012	23,907,983.70	9,652,870.6
2013	23,975,416.80	10,712,502.5
2014	21,828,608.90	9,187,697.6
2015	12,729,138.50	9,216,677.1
2016	13,457,592.10	8,489,140.4
2017	15,319,977.10	8,783,301.4
2018	19,489,068.20	11,465,914.7
2019	19,635,580.40	13,667,237.8

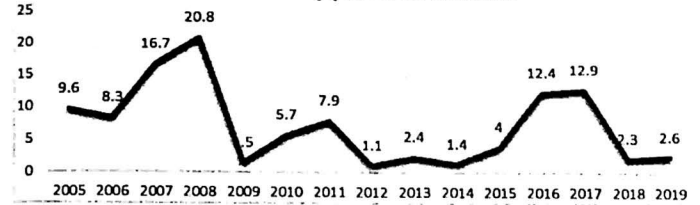
2. Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi

Cədvələ (2) baxsaq görürük ki xüsusilə ixracın həcmində böyük həcmdə azalma olmuşdur. Qlobal maliyyə iqtisadi böhranı öz təsirini ölkənin xarici dövlət borclarının həcmində də göstərmişdir. Böhran zamanı Azərbay-

can Respublikasının xarici dövlət borcu 2008-ci il müddətində 22.9% artaraq 3 mlrd. dollara çatmışdı.^[8]

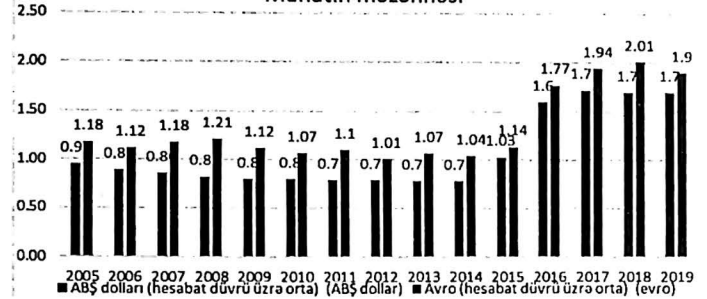
Yuxarıdakı cədvəldə fikir versək ixrac və idxalda kəskin azalma 2015-ci ildə baş vermişdir. 2014-cü ildə qərb ölkələrinin Rusiyaya tətbiq etdiyi sanksiyaların nəticəsində rus rublu dollar qarşısında dəyərini itirməyə başladı və təxminən iki dəfəyə qədər ucuzlaşdı. Bununla Moskva və Sank-Peterburq kimi şəhərlərdə mənzillərin qiyməti ucuzlaşmağa başladı. Azərbaycan da əhalinin Rusiya bazarında evlərə sərmayə etməyə vadar etdi. Səbəb isə həmin şəhərlərdə kirayə qiymətlərinin təxminən Bakıdan 3 dəfə yüksək idi. Bakıda evlərin satılması və məbləğin dollara çevrilərək ölkədən çıxması nəticəsində manata təzyiq yüksəldi. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bank bunun üçün bazarda dollari artırdı. Bunun nəticəsində AMB-nin strateji valyuta ehtiyatı 2014-cü ilin dekabrında 1,2 mlrd dollar və 2015-ci ilin yanvarında təxminən orta hesabla hər ay 1,1 milyard dollar azalaraq nəticədə 12,7 milyard dollara düşdü. 2015-ci ilin fevral ayında manata təzyiq daha da artaraq 28 günlük müddətdə məlum oldu ki, AMB-nin ehtiyatları 1,7 milyard dollara qədər azalmış və mart ayının əvvəlində cəmi 11 milyard dollar olmuşdur. Bu hadisələr nəticəsində manat 2015-ci il fevral ayının 21-ində manat 34,5% devalvasiya edərək dollar qarşısında məzənnəsi 1,05 dəyərə malik oldu. Buna uyğun olaraq təbii ki, 1 manat avroya nisbətən ucuzlaşaraq, 1.19 dəyərində satılmağa başladı. (Mənbə 4) Bu hadisələrlə yanaşı dünya bazarında neftin qiyməti ucuzlaşaraq 2015-ci ilin dekabrında 2008-ci ildən bu yana ilk dəfə olaraq Brent neftinin qiyməti 38 \$ dan daha aşağı düşdü. Dekabr ayının ortalarında artıq neft 36,12 dollar/barel səviyyəsində idi. Əhali bu enişdən sonra vəsaitləri dollara çevirməyə başladığı halda ABM-in strateji valyuta ehtiyatı biraz daha azalaraq 6,2 mlrd-a düşdü. 2016-cı ilin əvvəllərində Amerika Birləşmiş Ştatlarının valyutası olan dollar 47,63% bahalaşaraq 1.55 manat dəyərində oldu və il ərzində az miqdarda dəyişərək 1.60 manat dəyərində qərarlaşdı. Ümumilikdə 2015-ci il Azərbaycanında devalvasiya oldu və bunun əsas səbəbi Azərbaycanın neft sektorundan böyük asılılığının olmasıdır.^[9]

İstehlak qiymətləri indeksi

3. Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi

Manatın məzənnəsi

4. Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı

Qlobal maliyyə böhranı əsflərində Nazirlər Kabinetinin qərarına əsasən "Antiböhran proqramı"nın konseptual əsasları yaradılmışdır. Bu konseptual əsasların əsas mahiyyəti sektorların inkişafını təmin etmək (xüsusilə kənd təsərrüfatının), dövlət büdcəsində defisit olmasının üçün əlavə xərc maddələrini azaltmaq, qısamüddətli investisiyaları uzunmüddətli investisiyalarla əvəzləşdirmək, neft fondundan gələn gəlirlərin məniməsonlmasını artırmaq məqsədilə nəzarəti gücləndirmək, sını qiymət artımlarının qarşısını alınması, haqsiz rəqabətə, həmçinin inhisarçılığa qarşı dövlət nəzarətini gücləndirmək, bazar iqtisadi şəraitinin qurulması məqsədilə dövlət strukturlarının bazar müdaxiləsinin qarşısının alınması, kənd təsərrüfatı sahəsində çalışan sahibkarlara dövlət dəstəyinin artırılması, regional və sektoral olaraq

vergi güzəştlərinin tətbiq olunması, işsizlərin təkrar peşə hazırlığını təmin edə biləcək layihələrin maliyyələşdirilməsi və işsizlərə verilən aylıq müavinətlərin artırılması, ixracatla məşğul olan sahibkarlara dəstəyin gücləndirilməsi və vergi güzəştlərinin edilməsi və s. [2]

Maliyyə böhranlarının Azərbaycana təsirini azaltmaq üçün ilkin növbədə qeyri neft sektoru inkişaf etməlidir. Ölkədə iqtisadiyyatın inkişafında fəsad törədən bütün amillər qaldırılmağa çalışılmalıdır. Bölgələrdə infrastruktur sahələri inkişaf etdirilməlidir. Bu antiböhran və digər tədbirlər sayəsində ki, 2019-cu ildə ÜDM miqdarına baxsaq 2008-ci illə müqayisədə 2 dəfədən çox artım olmuşdur.

Ədəbiyyat

1. Rüstəmov Elman, Qlobal böhran və Mərkəzi Banklar, Bakı, 2009
2. Vəliyev Dünyamalı, Qlobal maliyyə böhranının mahiyyəti və səbəbləri, Xalq qəzeti, Sentyabr 2009
3. Zeynalov Vidadi, Dünya maliyyə böhranları və antiböhran siyasəti: nəzəriyyə metodologiya və təcrübə, Bakı-2015
4. David Biller, "Brazil's Unemployment Jumps in 2015, Adding to Rouseff's Woes", Bloomberg, 11 March 2016
5. Justen Kuepper, "What Caused the Russian Financial Crisis of 2014 and 2015", thebalance.com, 11 February 2021
6. Muhammad Fahad Sattar, Covid-19 Global, Pandemic Impact on World Economy, Journal of Global Economics, 17 September 2020
7. <https://www.stat.gov.az>
8. <https://www.maliyye.gov.az>
9. <https://www.cbar.az/>
10. https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_2
11. https://en.wikipedia.org/wiki/Financial_crisis
12. <https://web.archive.org/web/20200222203907/https://www.sozcu.com.tr/2020/ekonomi/merkezin-net-rezervi-20-gunde-92-milyar-dolar-azaldi-5639986/>